

TEZHİP SANATINDA GÜNÜMÜZ ARAYIŞLARI

Oktay HATİPOĞLU *
Celalettin KARADAŞ**

ÖZET

Tezhip sanatının tarihi içerisinde önemli değişimlere uğraması pek tabiidir. Geçmişten günümüze farklı anlayışlarda eserler veren ekoller, uygulayıcıları tarafından takip edilmiştir. Her devrin ve bölgenin özelliklerine göre ürünler ortaya konmuştur. XXI. Yüzyılın çalışmaları da bu asrın beğenisi ve anlayışı doğrultusunda ele alınmaktadır. Bugün, klasik tezhip eğitimi almış birçok sanatkâr birbirinden farklı kaygılarla eserler üretmektedir. Bu çalışmalar, tezhip sanatının olmasa da, tezhip sanatkârının değişimine tanıklık etmektedir.

CONTEMPORARY SEEKING IN ILLUMINATION ART

Abstract

Evolution of illumination art in the history is quite normal. The movements that have been giving works in different perspectives from past to present have been followed by practitioner of them. Products have been produced considering the features of each era and region. The works of 21 st. century are contextualized according to the taste and understanding of the era as well. Today, many artists who studied classic illumination art produce works with several concerns. These works witness the changes of illumination artists, even if it is not illumination art itself.

Anahtar Kelimeler: Tezhip, nakkaşhâne, ekol.

Key words: Illumination, Nakkashane, Style

* Yrd. Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Geleneksel Türk El Sanatları Bölümü Başkanı.

**Yrd. Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Geleneksel Türk El Sanatları Bölümü Tezhip ASD Başkanı.

Giriş

Tezhip sanatının yazma kitaplardan farklı olarak, yaklaşık üç yüz elli yıldır levhalarda kullanılması ve bugün tezhip sanatında farklı arayış çabaları, bu yazının ana fikrini oluşturmaktadır. Ancak bugün, tezhip sanatının, el yazmaları ve levhalardaki uygulamalarından farklı olarak icrâ edilmesi, böyle bir konu üzerinde durmamıza sebep oldu.

Bazı Türk devletlerinde *nakkashâne*¹, olarak isimlendirilen atölyelerde el yazmalarının hazırlandığını biliyoruz. Nakkaşhâne konuları itibariyle dini, ilmî ve edebî kitaplar hazırlanırdı. Bu dönemde, tezhip sanatının kullanım sahası el yazması kitaplar olmuştur. Tezhip, el yazması Kur'ân-ı Kerîm'lerde ağırlıklı olarak *zahriye*, *serlevha*, *sûre başı* ve *hâtîme* sayfalarında kullanılmıştır. Tezhip sanatının uygulandığı diğer yazmalar *En'âm-ı şerîf*, *delâilü'l-hayrât*, *risaleler* ve *evrâd-ı şerîf* gibi duâ mecmualarıdır. Bu eserlerin ilk sayfalarına *unvan tezhibi* yapılırdı.

Tezhip sanatının bir diğer kullanım alanı olan ve ilk örneklerine XVII. asrın ortalarından itibaren rastladığımız levhalar ise el yazması kitaplardan sonra, bu sanatın kullanıldığı diğer önemli bir alan olmuştur. Tezhip sanatı, yaklaşık üç yüz elli yıldır² *celî levhalar*³, *hilyeler*⁴, *kıt'alar*⁵ gibi farklı formlarda icrâ edilmektedir.

Günümüzde ise, Güzel Sanatlar Fakültelerinin Geleneksel Türk El Sanatları Bölümü'nde eğitim almış sanatkârlar, farklı anlayışlarda eserler vermektedirler. İşte, bizim de üzerinde durduğumuz konu, klasik tezhip eğitimi almış olan müzehhiplerin son yıllarda ortaya koydukları eserler olacaktır.

İnsanlığın geçmişi kadar eski olan sanatın, hayatın her safhasına tesir ettiği aşikârdır. Sanat, insanoğlunun hayata bakışını, yaşama biçimini değiştirmiş ve her toplumda farklı biçimlerde ortaya çıkmıştır. Sanat ürünleri de insanoğlunun tarih sahnesinde nasıl bir yaşam sürdürdüğüne işaret etmektedir.

Sanat, insanı günlük yaşamın sıkıntılarından kurtaran ve rutinin dışına çıkaran, insana nefes aldırın bir kavramdır. Özellikle, XX. Asırdaki uzay araştırmaları, büyük sermaye hareketleri, endüstriyel ve teknik gelişmeler insanoğlunun sanata bakış açısını değiştirmiştir. Günümüz sanatçısının bu gelişmeler karşısındaki tutumu da beraberinde bazı kaygılar doğurmuştur.

Geçmişte birçok devlet kurmuş olan milletimizin, kendine has bir sanat anlayışı meydana getirmekle kalmadığı, dünya medeniyetine katkıda bulunduğu elimizdeki verilerle sabittir. İşte tam bu safhada tezhip sanatkârının arayışları, geçmişte yapılandan farklı olarak, bugün yapılması gerekenin ne olduğu kaygısı üzerinedir. Bugün beğenilmeyen ve aşağılanan Müslüman-Türk estetiğinin aksine, geçmişin tekrarı olmayan, birer düşünce eseri olan,

* Yrd. Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Geleneksel Türk El Sanatları Bölümü Başkanı.

**Yrd. Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Geleneksel Türk El Sanatları Bölümü Tezhip ASD Başkanı.

¹ B. Mahir, *Osmanlı Minyatür Sanatı*, İstanbul 2005, s. 17; Z. Tanındı, "Nakkaşhâne", *DİA*, XXXII, İstanbul 2006, s. 331; R. Dankoff, S. A. Kahraman, Y. Dağlı, *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 1. Kitap, İstanbul 2006, s. 20; G. Necipoğlu, 15. ve 16. yüzyılda Topkapı Sarayı Mimarî, Tören ve İktidar, İstanbul 2007, s. 75.

² C. Karadaş, *Türk Tezhip Sanatında Levha Tezyinatı*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2004, s. 36.

³ Celî yazılar hakkında geniş bilgi için bkz. U. Derman, "Celî Yazılar", *İlgi*, XXIX, İstanbul 1980, s.30-35; U. Derman, "Hat Sanatında "Celî" Kavramı", *Türkler*, XII, Ankara 2002, s. 256-265; F. Günüç, "Klâsik Dönem Osmanlı Mimarisinde Celî Yazılar", *Türkler*, XII, Ankara 2002, s. 274-282; Celî levha tezyinatı hakkında geniş bilgi için bkz. Karadaş, *Levha Tezyinatı*, s. 46-66.

⁴ Hilye tezyinatı hakkında geniş bilgi için bkz. A. Üstün, *Hilye-i Saâdet Levhalarının Geleneksel Türk El Sanatları(Tezhib) Açısından İncelenmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 1990; Karadaş, *Levha Tezyinatı*, s. 67-74.

⁵ Kıt'a tezyinatı hakkında geniş bilgi için bkz. Karadaş, *Levha Tezyinatı*, s. 40-45.

orijinal ve yeni eserlerin ortaya konulması, tezhip sanatının geleceğine dair kaygı ve endişelerimizi gidermektedir. Günümüzde klasik tezhip çalışmalarının yanı sıra, geçmişte hiç de görülmemiş birçok esere rastlanmaktadır. Bu manada birçok sanatkar yeni arayışlar içerisinde. Ancak, yazının hacmi itibarıyla birkaç sanatçının eserleri üzerinde duracağız.

Bunlardan ilki, Münevver Üçer'in çalışmasıdır (Resim-1). Yapıt üç önemli husus üzerine kompoze edilmiştir. Türk-İslâm medeniyetinin önemli merkezlerinden ve birkaç imparatorluğa başkentlik yapmış olan İstanbul'un silüeti, Lâle ve Tuğra formu göze çarpmaktadır. *Allâh*, *Lâle* ve *Hilâl* kelimelerinin ebced hesabı ile 66 rakamına tekâbül etmesi ve lâlenin Cenab-ı Hakki remzetmesi ve tek açan bir çiçek olması, kültürümüzde bu motifin önemli bir yer elde etmesini sağlamıştır. Tuğra formundaki *Sülûs Besmele* de Kur-ân' dan bir ayettir. Bu tür sembollerin geçmişte çok farklı betimlemelerinin görülebileceğinin yanı sıra, burada farklı kullanımı dikkat çekmektedir. Farklılık, sanatçının eserinde bu öğeleri kurgulama biçimidir. Burada yapılan, klasik tezhip anlayışından bütünüyle uzaktır. Bir yüzey üzerine yerleştirilmiş elemanlar bir bütünde ayrı ayrı belirginleştirilerek hiyerarşik bir yapı oluşturulmuştur. Resim sanatında perspektifle elde edilen derinlik yanılması, burada mekân(boşluk) ile ifade edilmiştir. Lâle, burada bezemeci bir kalıptan uzak, plastik bir değere dönüşmüştür. Eser, kağıt (murakka) üzerine, tezhip tekniğinin yanı sıra, farklı teknikler kullanılarak uygulanmıştır. Klasik tezhip örneklerinde yarı üsluplaştırılmış ve naturalist bezeme unsurları olarak kullanılan lâle motifi, burada sanatçının muhayyilesindeki biçime dönüşmüştür. Ayrıca üzerinde durulması gereken bir başka şey, bu eserin özellikle çağdaş yapıtların yer aldığı uluslararası bir bienalde kabul görmesi ve sergilenmesidir.

Bir diğer çalışma, tezhip sanatçısı Faruk Taşkale'ye ait "*İlâhi Aşk*" isimli eserdir (Resim 3). Batılılaşma hareketleriyle beraber tezyinatımızı etkisi altına alan natüralist üslup, Türk sanatkarlarının zevkiyle yoğrulmuş ve kendine özgü bir tarz haline gelmiştir. Taşkale eserlerinde, tezhip sanatını "*eskinin taklidi*" olarak nitelendirenlerin aksine, bu sanatın yapısal bünyesinin sonsuz tasarımlara açık olduğunu göstermektedir. Buradaki eserinde sanatçı, tabiattaki bir gülü resmetmiştir. Motif tarama ve noktalama tekniğiyle betimlenmiştir. Motif ve yapraklardaki derinlik, boyama tekniğinin ustaca kullanımıyla doğadaki haline çok yakın görünmektedir. Eser, hat-tezhip ilişkisinin alışlagelenden farklı olarak, yeni bir anlayışını ortaya koymaktadır⁶. Klasik örneklerinde yazıyı tamamlayan bir unsur olarak tasnif edilen bezeme, burada adeta yazıyla rekabet etmektedir. Dolayısıyla, bezeme baskın olmasa da, aynı düzlem üzerinde görülebilmektedir.

Gülnihal Küpeli 'ye ait "*Nefs*" isimli eserde ise, eser sahibinin *sadelik* ve *yenilik* üzerine kurguladığı sanat anlayışını, sanatçıyı zanaatın peşinde sürüklenen çabaların dışına ittiği ve yeni bir anlayışın gayreti içerisine sürüklediğinin ipuçları görülür. Bu anlayış, sanatçının fitrî istidâdı ve zekâsının yanı sıra, sanat tecrübesi ve derunî sezgisiyle mezcettiği muhayyilenin bir ürünüdür⁷ (Resim-2).

Küpeli' nin, sanat anlayışı "*Yenilik arayışı, bilinçsizce aykırılığa kaçmaktan daha çok, varlığının devamını sağlamakla yükümlü olduğumuzu düşündüğüm mevcut temelin, günümüzdeki çeşitli tezahürlerine ışık tutmak, hâli yakalamaktır; bir olgunun zıddından öte mukâbilini, karşıtından öte, karşılığını bulmaktır belki de. Bir başka deyişle aynı metnin çeşitli simgelerle yeniden yorumlanmasıdır sadece. Yeniliğin yapılması değil, doğrulmasıdır zor, ancak faydalı ve önemli olan. Ayrıca inanıyorum ki bir sanatkarın yeniliğe açık olması,*

⁶ C. Karadaş, *Tezhip Sanatı Örneklerinin İcrâsı ve Destekleme Projeleri*, Gazi Üniversitesi 1. Ulusal El Sanatları Sempozyumu, Ankara 2008, s. 276.

⁷ Odessa 1. Uluslararası Sanat Sempozyumu Çalıştayı, İstanbul 2012, C. 2., s.58.

geleneye bağılı kaldığı sürece onu su içip bal akıtan bir arıya dönüştürür; aksi takdirde ise su içip zehir kusan bir yılan.

Sadelikle kastettiğim şey ise, sanat eserlerindeki bir yeknesaklık ya da zevk yoksunluğunun doğurduğu bir sıradanlık değil, aksine bir taraftan esere zorla mistik bir anlam yükleme çabasından kaynaklanan kaotikliğin, diğer taraftan da eserin mistik boyutunun bütünüyle göz ardı edildiği bir uygulamanın karşıtıdır. Karmaşık görüneler dahi çeşitli öğelerin konu, üslup, teknik, motif ve hatta renk bakımından belirli bir düzen, denge ve uyum içerisinde ifade edilebilmesidir. Kısacası.... Fuzûlî der ki;

“Nefs” diye adlandırılan ve bir anlamda geleneksel Türk tezhip sanatındaki yenilik arayışlarının tezahürü olan eser, insanın kemâle erme sürecinin, miraç yolculuğunun soyut bir ifadesidir. Eserdeki “lale” ebcet hesabıyla Allah’ı; hakikati bulma yolculuğuna çıkmış insanın sembolü olan “kuş” kendini aramayı, kendini bilmeyi, tekâmül hedefini simgeler. “Balık” ise, tıpkı Yunus peygamberde olduğu gibi kemalin gerçekleşmesine, nefsin ulvî âleme yükselmesine yardımcı olan bir hizmetkâr; maddi bağımlılıkları, bedeni ifade eden “kapı”yı açmak için bir anahtardır. Bu yolculuğun kendini idrak etmekten ibaret olduğunu gösteren “kuş” ve “lale”nin bütünleşmesi, uzaklarda aradığı şeyin aslında çok yakınında, kendi içinde bulunduğunu idrak eden bir yolcunun inisiyatif ölümü ve başkalaşım geçirerek yeniden doğuşu, dolayısıyla uyanması, aydınlanması, kurtulmasıdır. Artık o, küllî âlemde fenâ olmuş cüz’î bir âlem; Tanrı’nın nuruyla parlayan bir “taş”, bir zerredir sadece...”⁸ şeklinde ifade edilse de, kanaatimizce Küpeli’nin eserlerinde öne çıkan en önemli husus, görsel algının ifade biçimidir.

Günümüzdeki teknolojik gelişmelere bağılı olarak yaşanan değişimlere, Türk sanatkârları da bir anlamda ayak uydurmuşlardır. Eğitimi ve icrâsı uzun zaman alan tezhip sanatının klasik örneklerinin yanı sıra, bugün, tek dal üzerine oturtulmuş birkaç motiften oluşan dekoratif ya da dekoratif olmayan eserler yapılmaktadır. Tezhip sanatı hiç de küçümsenemeyecek bir akademik eğitim ve disiplin gerektirir. Tezhip sanatını “iğneyle kuyu kazmak” olarak tarif etmek, bu sanatın zanaat tarafına vurgu yapılarak, tasarım ve yaratıcılığa bağılı olarak ortaya konan eserleri görmemezlikten gelmek olur. Burada ele aldığımız çalışmalar, tutucu bir anlayışın söylemiyle “yazının elbisesi” olmak ve “hayatietini bir başka sanata bağılı kalarak sürdürebilir” düşüncesinin aksine, tabiattan beslenen, mâna yüklü ve müstakil bir sanat olmanın adımları olarak kabul edilebilir. Son yıllarda yapılan çıkışlar, tezhip sanatının bir başka sanata dayanmadan ayakta durabilecek bir sanat olduğunu ve yeni bir kimlik arayışı içerisinde olduğunu göstermiştir. Bu durum elbette kaçınılmazdır. Yazı etrafında dekoratif elaman olarak kullanılan bu sanat, bu gün bağımsız olarak konulu, duygulu ve plastik değerleri ağır basan bir duruma gelmiştir.

Celalettin Karadaş imzalı eser, bu minval üzere çalışılmıştır (Resim 4). “Klâsik tezhip-hat eğitimi görmüş ve uzun yıllar klasik eserler vermiş olan sanatçı, eserlerinde sembolik ifadelere mana atfetmek yerine geleneksel değerleri birer plastik unsur olarak kullanmaktadır. Klasik sanatlarımızın sadece bezemeci yanını göstermekten ziyade görsel vurgular yaparak, geleneksel sanatları bir çıkış noktası olarak ele alıp, modern eserler verilebileceğini göstermeye çalışmaktadır⁹. Geleneksel levhalarda karşımıza çıkan merkezi yazı anlayışının tersine, yazıyı bezemenin dışında konumlandırmış ve empatiye vurgu yapmıştır. Yeni eserlerindeki temel anlayış her iki sanatın “bağımsız, eşit ve adil” bir kurgu düzleminde değerlendirilmesi gerektiği kanaatidir.

⁸ Gülnihal Küpeli’nin basılmamış sanat görüşü üzerine yaptığımız görüşme.

⁹ Odessa 1. Uluslararası Sanat Sempozyumu Çalıştayı, İstanbul 2012, C. 2., s.18.

Klasik tezhip örnekleri arasında rastlamadığımız bu tür çalışmalar, bugünün sanat anlayışı içerisinde değerlendirilmesi gereken yeni açılımlardır. Eserlerin tutarlı oluşu, Türk motiflerinin kendi kuralları çerçevesinde, aslına bağlı kalınarak kullanılması sebebiyledir. Burada, klasik tezhip eğitimi almış olan sanatkarların, plastik unsurları kullanarak ortaya koyduğu eserler görülmektedir. Yapılmak istenen şey, bütünüyle Türk tezyîni motiflerinin klasikten farklı uygulamalarının yanı sıra, görsel ifadenin yeni bir anlayışla izleyiciye sunulmasıdır. Geçmişte, yazı etrafında kullanılan tezhip unsurları bugün sanatçıların elinde özgün olarak kullanılmaktadır. Sanatçı tezhip motiflerini ve bezeme unsurlarını birer biçim olarak görmekte ve bu çerçevede kurgu yapmaktadır.

Genel itibariyle geleneksel sanatlarımız, modern sanat ustaları için sadece bir kaynak, uygulamacıları için ise dekoratif bir yapıt olmaktan ileri gitmemektedir. Günümüz sanatının konusu her şey olabilir. Teknik ve malzeme sınırsızlığının yanı sıra, tezhip sanatının klasik uygulamalarında sıkı bir kural, renk ve tekniğe bağlı kalınmaktadır. Bütün bu anlayış içerisindeki farklılıklar, kompozisyonlardaki nüans farklılıklarıdır. Bütün bir geçmişi içerisinde, özellikle, altın ve lacivert rengin tonlarıyla uygulanan tezhip, bu özelliğini korumuş ve sıkı kuralları içerisinde kalmıştır. Bu tutum, tezhip sanatını dekoratif olmaktan kurtaramamıştır. Bugün, bu anlayış içerisinde değerlendirilirse yapılanlar kendi kurallarından uzak, ekstrem örnekler olup, bu sanat ancak bir çıkış noktası olarak – beslenen kaynak olarak görülmektedir. Elbette klasik örnekler icrâ edilmelidir. Ancak, bugün yaşayan ve bugünün eserini veren sanatçının söyleyeceği sözün farklı olması kaçınılmazdır.

Aslında bu çalışmalar, geleneksel tezhip sanatının örneklerinden farklı olması hasebiyle, bu sanatın numuneleri arasında görülmeyebilir. Bugün yapılan çalışmalar, sanatın doğasından kaynaklanan, yeni arayışların gayretleridir. Geçmişte birçok sanat dalında yapılan köklü değişimler devrinde yadırganmış olsa da, sonrasında kabul görmüş ve taklit edilmiştir. Ancak, bu çalışmalar yapılırken en büyük problem yozlaşma tehlikesidir. Yapılacak değişimler, akademik sanat eğitimi almış ve sanatın temel ilkelerini özümsemiş sanatçılar eliyle olabilir. Aksi durumda, farklı söz söylemek adına yapılanlar, yozlaşmadan öteye gitmeyecektir.

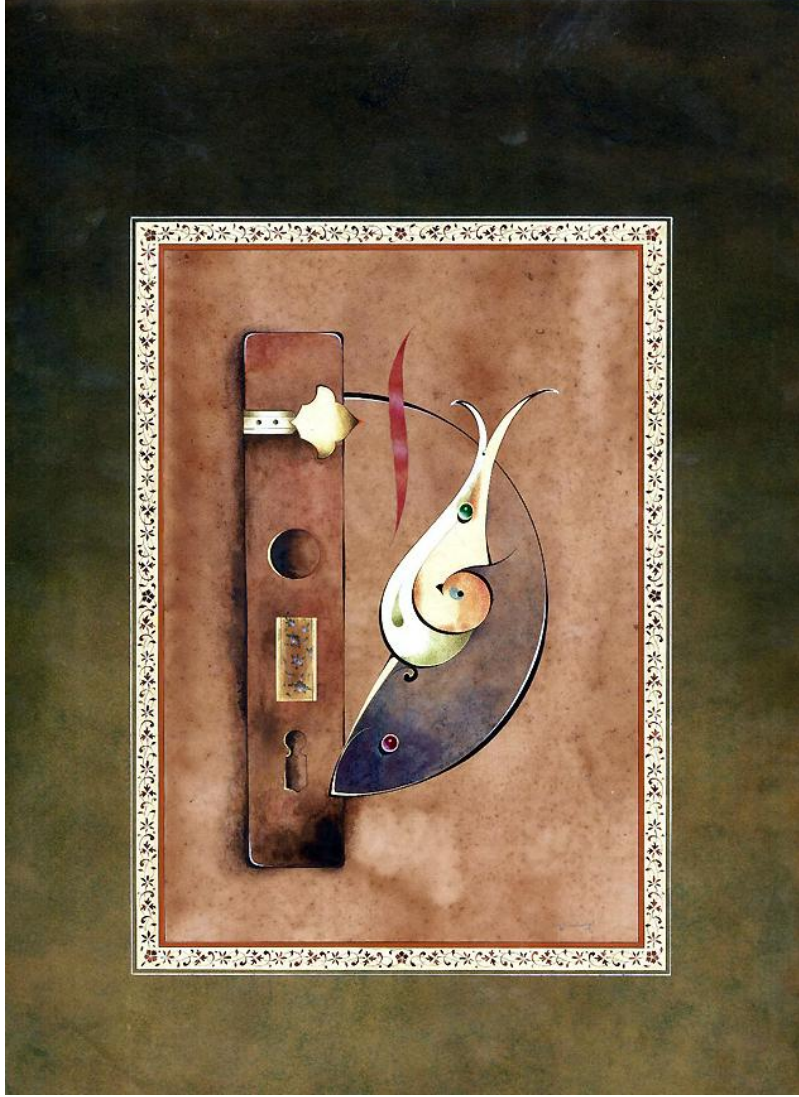
Bu çalışmalar, tezhip sanatının geçmişteki klasik örneklerinin yeni taklitlerinin yapılmasından ziyade, bu sanatın bir çıkış noktası ve ilham kaynağı olarak büyük hazine taşımaktadır. Sanatın evrensel dili içerisinde yer almak için bu tür çalışmalar devam etmelidir. Tezhip sanatının asırlar içerisindeki değişimi, bugün de devam etmektedir. Sanatçı duyarlılığı bunu gerektirir. Özellikle, bugün, baskın ve egemen kültürün üzerimizdeki etkisi yadsınamayacak ölçülerdedir. Bunun eserlerimiz üzerindeki tesiri açıkça görülmektedir. Geçmişte biz Batı'yı etkilerken bugün de Batı bizi etkilemektedir. Resim, heykel, sinema, fotoğraf sanatı gibi evrensel üretimi olan bu sanatlar gibi tezhibin de bir hazine olarak kullanılarak, sadece İslâm coğrafyasında değil, bütün dünyada bir kaynak teşkil edeceği ve beğeni kazanacağını düşünmekteyiz.

KAYNAKÇA

- Derman, U. "Celî Yazılar", *İlgi*, XXIX, İstanbul 1980, s.30-35.
- "Hat Sanatında "Celî" Kavramı", *Türkler*, XII, Ankara 2002, s. 256-265.
- Günüç, F. "Klâsik Dönem Osmanlı Mimarisinde Celî Yazılar", *Türkler*, XII, Ankara 2002, s. 274-282.
- Karadaş, C. *Türk Tezhip Sanatında Levha Tezminatı*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2004.
- Karadaş, C. "Tezhip Sanatı Örneklerinin İcrâsı ve Destekleme Projeleri", *Gazi Üniversitesi 1. Ulusal El Sanatları Sempozyumu*, Ankara 2008.
- Mahir, B. *Osmanlı Minyatür Sanatı*, İstanbul 2005.
- Necipoglu, G 15. ve 16. yüzyılda Topkapı Sarayı Mimarî, Tören ve İktidar, İstanbul 2007.
- Odessa 1. Uluslararası Sanat Sempozyumu Çalıştayı, C. 2, İstanbul, 2012.
- R. Dankoff, S. A. Kahraman, Y. Dağlı, *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 1. Kitap, İstanbul 2006.
- Tanırdı, Z. "Nakkaşhâne", *DİA*, XXXII, İstanbul 2006.
- Üstün, A. *Hilye-i Saâdet Levhalarının Geleneksel Türk El Sanatları(Tezhib) Açısından İncelenmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 1990.

Resim-1: Münevver Üçer, Ferman Besmele, 2011

Resim-2: G lnehal Küpeli, Nefs, 2010

Resim-3: Faruk Taşkale, İlâhi Aşk, 2007

Resim-4: Celalettin Karadağ, Empathy, 2011